

विश्वस लायब्ररी
कार्यालय फ्लॉट नं. ३२,
समसुरांच्या पालिकडे पुणे-३८.

ॐ

मंडीशकर

हरिष भिमाणी

VISHWAS LIBRARY

024370

मराठी अनुवाद
अशोक जैन

अनुबंध प्रकाशन, पुणे ४३.

ISBN-81-86144-92-7

In search of Lata Mangeshkar

या पुस्तकाचा मराठी अनुवाद

लता
मंगेशकर

© हरिष भिमानी

प्रथमावृत्ती : १९९५, सुधारित द्वितीय आवृत्ती : २८-१०-२००६

प्रकाशक

अ. अ. कुलकर्णी

अनुबंध प्रकाशन

२०२, बालाजी कॉम्प्लेक्स, बालाजीनगर, धनकवडी,
पुणे ४११०४३.

मुद्रक

श्री बालाजी एन्टरप्राईजेस्

तलाठी कार्यालयासमोर, धायरी फाटा, वडगाव बु. II,
पुणे ४११००४२

अक्षरजुळणी

का. वि. शिगवण

'अक्षरवेल', दत्तवाडी, पुणे ३०.

मुखपृष्ठ

सौ. मनीषा पवार

किंमत ४०० रुपये

नाव तर मी कमवणारच !

“आम्ही तर भटके आहोत भटके ... काय बर म्हणतात त्यांना ... ‘जिप्सा’!” लतार्जीपेक्षा लहान पण अन्य सर्व भावंडांपेक्षा (हृदयनाथ, उषा, आशा) मोठ्या असलेल्या मीना खडीकर सांगू लागल्या. त्यांच्या बोलण्यात नेहमीचा निव्हाळा होता. चेहऱ्यावर सदैव स्मित झळकत होतं. “बाबा प्रयोगासाठी ज्या ज्या ठिकाणी जायचे त्या त्या ठिकाणी आम्हीही त्यांच्या बरोबर जात असू. वयाच्या चौदाव्या वर्षी ‘किलोस्कर’ नाटक कंपनीशी बाबांचा संबंध आला आणि गावोगावी, शहरोशहरी त्यांचं भटकणं सुरू झालं.”

आमचं मूळ घराणं हर्डीकरांचं. परंतु लुटारू पोर्तुगीजांपासून व इस्लामपासून आपल्या देवस्थानांचं रक्षण करण्यासाठी स्वतःच्या रक्ताचा अभिषेक करणारं हे घराणं म्हणून ते ‘अभिषेकी’ नावानं ओळखलं जाऊ लागलं. त्या मंदिरात अभिषेक करून घेणाऱ्या प्रत्येक ब्राह्मणाला स्वतःला अभिषेकी म्हणवून घ्यायचा अधिकार होताच. यांची जात कऱ्हाडे ब्राह्मणाची. या जातीतील पुढ्यांच्या नावापुढे भट्ट असे उपपद लावण्याची प्रथा होती. भट्ट याचा अर्थ देवीचा भक्त.

भिकंभट्ट अभिषेकींचे पुत्र गणेशभट्ट अभिषेकी. भट्ट म्हणजे कर्मकांड करणारे ब्राह्मण.

गणेशभट्टांच्या वक्तृत्वकलेचा लौकिक आसपासच्या परिसरात पसरलेला होता. ध्वनिक्षेपकाविना त्यांचा आवाज दूरवर पोचत असे व तो कानी पडताच त्यांचे आख्यान ऐकायला मंगेशीच्या मंदिरात गर्दी उसळे. त्यांच्या पत्नी येसूबाईंचं गाणं उत्सवापुरतंच मर्यादित असलं तरी त्यांची संगीताची जाण अचूक होती. गणेशभट्ट व येसूबाई यांचे ज्येष्ठ पुत्र म्हणजे दीनानाथ अभिषेकी. मधले बंधू बाळूकाका अभिषेकी अजूनही कडक कर्मकांड पाळतात आणि कैकदा आपला भाचा हृदयनाथ याच्या मंदिरप्रवेशाला आक्षेप घेतात! याचं कारण त्यांच्या भते समुद्र पार करून परदेशी जाऊन आल्यानं तो ‘म्लेंच्छ’ बनला आहे!

मोठा मुलगा दीनानाथ मुलांबरोबर गोट्या खेळताना नि तलावात डुबताना जे गुणगुणत असे तेही उच्च दर्जाचं संगीत होतं हे ओळखायला त्यांच्या आईला वेळ लागला नाही. 'पोराला नाटकात घाला, नाव काढील' असं वयोवृद्ध मंडळी म्हणायची. त्या वेळी मराठी नाटकातील कलाकार चांगला गायक असणं अत्यावश्यक होतं.

परंतु नाटकातील कलाकारांच्या भाग्याचा काही भरवसा नसतो हे ठाऊक असलेल्या येसूबाईंना हे काही मान्य नव्हतं. हे भाग्य तर समुद्राच्या भरती-ओहोटीसारखे आहे. खरं यश साधनेनं प्राप्त केलेल्या व्यवसायातच असतं असं त्या नेहमी म्हणत.

चांगल्या सारंगी-वाद्याकाला जीवनात कशाची ददात पडत नाही, त्याचा उदरनिर्वाह चांगलं चालू शकतो हे येसूबाईंना त्यांच्या मर्यादित सामाजिक वर्तुळ्यातून समजलं होतं. त्यामुळं दीनानाथला सारंगीची शिकवणी सुरू झाली. त्यासाठी त्याला गुरूच्या घरापर्यंत गावाच्या खडबडीत वाटेवर पाच पैल पायपीट करायला लागली तरी बेहेत्तर असं त्यांना वाटत असे. परंतु त्यात एक अडचण आली. आपली नख्ख कुरतडायची दीनानाथला सक्क्य होती. त्यामुळं सारंगीवादनात तो प्रावीण्य कसं संपादनार? शिकवणी तरीही चालूच राडिली. सारंगीवर फिरणाऱ्या शिष्याच्या बोटांत माधुर्य होतं व त्याच्या प्रगतीनं गुरूजी प्रभावित झाले होते. परंतु एके दिवशी गुरूजींनी शेजारच्या दुकानातून दारू आणायचा शिष्याला आदेश दिला. दारूमुळं होणाऱ्या दुर्दशेबद्दल छोट्या दीनानाथनं इतकं काही ऐकलं होतं की, दारू आणण्याच्या या आदेशानं तो घाबरूनच गेला. त्यानं सारंगी घेऊन तेथून घराकडं धूम ठोकली. सारंगीची शिकवणी तिथेच संपुष्टात आली!

भाग्य अधिराज्य गाजवतं हे जर मानलं तर कदाचित त्यांचं भाग्य ही घटेना पाहून मनात उपहासानं हसलं असेल. ज्या दारूला पाहून हा मुलगा आपल्या भविष्यापासून पळून जात होता, त्याच दारूनं नंतर बऱ्याच काळानं त्याच्या जीवनात दबल्या पावलांनी प्रवेश केला व त्याचं भविष्यच मातीमोल करून टाकलं.

“आई आपल्या उद्दिष्टाबाबत पक्की होती.” मीना खडीकर पुढे सांगू लागल्या. “तिनं दीनानाथला एका तबलावादकाचा शिष्य बनवलं. मन लागत नव्हतं तरी संगीताच्या या प्रकारातही दीनानाथ पारंगत झाला असता, परंतु दिवसभर धांगडधिंगा करणाऱ्या या मुलाच्या हाताला एवढा घाम येई की तबल्याचा सूर उतरून जाई.

तबल्याचे गुरू माशेलकर यांच्या पत्नीनं दीनानाथला गाणं गुणगुणताना ऐकलं व 'तू गाणंच शिक' असा सल्ला दिला.

दीनानाथ मंगेशकर

“हा मुलगा जर माझ्या नाटक कंपनीत यायला तयार झाला असता तर मंगेशीपासून मुंबईपर्यंतच्या रस्त्यावर रुपयांचा गालिचा घालून व त्यावर अन्तर शिंपवून पी त्याचं स्वागत केलं असतं.”

मुलगा आता सोनेरी भविष्याच्या महामार्गावर येऊन पोचला आहे हे भाग्यानं देखील निरखलं. त्याची आगेकूच करण्याची गतीही वाढली.

खेळण्याचे, बागडण्याचे छोट्या दीनानाथचे दिवस अजून सरले नव्हते, परंतु आपल्या जन्मजात प्रतिभेबद्दल तो काही पूर्ण अनभिज्ञही नव्हता.

एकदा तो सवंगड्यांसमवेत विटीदांडू खेळण्यात मग्न होता. तेव्हा एका नाटक कंपनीचे महेश्वर गायक या नव्या गायकाचा शोध घेत तेथे आले. कोणीतरी वरून ओरडलं, “दीना... आपल्याकडं मोठी मंडळी आली आहेत. चल, वर येऊन आपलं गाणं ऐकव पाहू.” स्वाभिमानी दीनाला तो अधिकारवाणीचा स्वर बहुधा रुचला नाही. तो म्हणाला, “आता नाही. आता आम्ही खेळतो आहोत. ज्यांना माझं गाणं ऐकायचं आहे त्यांना म्हणावं येथे माझ्याजवळून जा, मी खेळता खेळता दोन चार ताना, हरकती गुणगुणेन!”

त्याच काळात एका प्रख्यात गायकाच्या कंपनीत दीनानाथला नेण्यात आलं. संगीतकारानं किशोरवयीन दीनानाथला आपापढमस्तक न्याहाळत म्हटलं, “अच्छा! हाव का तो दीनानाथ?” मग त्याच्याकडं पाठ करून एका खुर्चीत ऐसपैस बसत, त्याची परीक्षा घेण्याच्या उद्देशानं ते म्हणाले, “चल, ऐकव पाहू एखादं गाणं.”

अल्पवयातील दीनानाथचं सुंदर गायन आणि पुरुष व स्त्री या दोन्ही भूमिका करण्यातील त्याचे उत्तम कौशल्य याची कीर्ती महाराष्ट्रातील नाट्य संगीताच्या क्षेत्रात वाऱ्यासारखी पसरली होती. चौदा वर्षांचा तरुण गायक व्यावसायिक रंगभूमीचं आव्हान पेलायला सज्ज होता व दीनानाथ सांगेल त्या अटीवर त्याच्याशी करार करायला महाराष्ट्रातील नाटक कंपन्या उत्सुक होत्या.

दीनानाथनं उद्धटपणे नकार दिला नाही, पण “प्रथम तुम्ही गा ना” एवढंच तो म्हणाला.

संगीताच्या क्षेत्रात हा मुलगा नाव कमवणार हे ओळखून काहीजण म्हणत, “तू बालगंधर्वांच्या रचना म्हणत रहा, तुला कीर्ती मिळेल.” त्यावर तो म्हणे, “बालगंधर्वांची गाणी गाऊन जर मला प्रसिद्धी मिळणार असेल तर ती मला नको. कोणाची नकल न करताही प्रसिद्धी मला मिळेलच.”

दीनानाथचा स्वाभिमान हे त्याचं खास वैशिष्ट्यच बनलं. तो म्हणायचा, “कर्मानं मी ब्राह्मण असलो तरी जन्मानं ब्राह्मण आणि मराठा दोन्हीही आहे.” आई येसूबाई (राणे) मराठा होत्या.

या स्वाभिमानामुळंच त्यानं घेतलेला एक निर्णय त्याच्या अखेरपर्यंत त्याच्याबरोबर राहिला आणि त्याच्या पुढच्या पिढ्यांची ती अक्षय खूण बनून

गेली. हा निर्णय होता त्याच्या गोत्र नावाचा. आपल्या व्यावसायिक जीवनाची सुरुवात आपल्या गतकाळाशी, आपल्या पूर्वजांशी जोडून त्याला करायची नव्हती. स्वतःच निवडलेल्या वेगळ्या गोत्रनावानं करायची होती. पूर्वजांच्या गावाचं नाव होतं मंगेशी आणि दैवताचं नाव होतं मंगेश. तेव्हा आपण त्या मंगेशाचेच हात (कर) आहोत असं मानून त्यानं 'मंगेशकर' हे आडनाव धारण केलं व गावोगावी प्रयोग करणाऱ्या नाटक कंपन्यांत तो काम करू लागला.

किलोस्कर नाटक मंडळीत राहून त्यानं केवळ महाराष्ट्रातच नव्हे, तर दिल्लीपासून कलकत्त्यापर्यंत हिंदी-उर्दू नाटकांतही कामं केली.

वयाच्या अठराव्या वर्षी त्यानं आपली बलवंत नाटक मंडळी स्थापन करून 'शाकुंतल' या नाटकानं तिची सुरुवात केली.

तरुण दीनानाथचं गाणं ऐकून बालगंधर्वांनी म्हटलं होतं, "हा मुलगा जर माझ्या नाटक कंपनीत यायला तयार झाला असता तर मंगेशीपासून ते

मा. दीनानाथांची प्रथम
पत्नी - नर्मदा